

**Miraslan Bəkirlinin "Sürgün" əsərində dialektizmlərin linqvistik və üslubi xüsusiyyətləri
(Qərbi Azərbaycanın Taşir (Kalinino) rayonunun şivələri əsasında)**

Kübra Quliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

E-mail: qkubra@mail.ru

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-9216-3951>

Xülasə. Dialektizmlər məhəlli danışq xüsusiyyəti daşıyan sözlərdir. Dilçilikdə əgər dialektizmlər dilin qədimliyinin, kökünün, söz köklərinin mənalarının ortaya çıxmasında rol oynayarsa, bədii əsərlərdə də mühüm üslubi vasitə kimi çıxış edərək realist təsvirə dərinlik qazandırır, personajların sosial-mədəni mənsubiyyətini göstərir və etnoqrafik kolorit yaradır. Dilçilikdə dialektizmlərin funksional-üslubi xüsusiyyətləri müxtəlif aspektlərdə öyrənilsə də, müasir nəsr nümunələrində bu sahənin sistemli tədqiqi aktual problem olaraq qalır. Qeyd edək ki, son zamanlar yazılan əsərlərdə yazıçılarımız milli kaloritə, danışq dilinə yüksək dəyər verdiklərindən əsərlərində də çoxlu məhəlli sözlərdən istifadə edirlər. Bu mənada yazıçı Miraslan Bəkirlinin mühaçirət mövzusu əks etdirən "Sürgün" əsəri xüsusi yer tutur. Əsər sürgün təcrübəsinin yaddaşa təsirini, milli-mədəni kimliyin mühafizəsi və insanın daxili psixoloji aləminin inkişafını əks etdirir. Bu kontekstdə dialekt elementlərinin işlədilməsi təkcə linqvistik hadisə deyil, eyni zamanda üslubi yanaşmadır.

Məqalədə Miraslan Bəkirlinin "Sürgün" əsərində işlənən dialektizmlərin linqvistik və üslubi xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi əsərdə işlədilən dialekt elementlərinin leksik, fonetik və qrammatik səviyyələrdə təhlili, onların funksiyalarının müəyyənəşdirilməsidir. Məqalədə dialektizmlərin realizm yaratmaq, personajları xarakterizə etmək və emosional təsir gücünü artırmaq funksiyaları konkret nümunələr əsasında izah olunur. Tədqiqat nəticəsində "Sürgün" əsərində dialektizmlərin təkcə etnoqrafik detal deyil, həm də sürgündə yaşayan insanların milli-mədəni kimliyinin, daxili konfliktlərinin və nostalji hissiyyatlarının ifadə vasitəsi olduğu aydınlaşır. Əsərdə dialekt sözlərinin işlədilməsi müəllifin bədii düşüncəsini əks etdirir. Bu mənada dialektizmlər əsərin dil-üslub sistemində əsas yer tutur və onun bədii-estetik dəyərini artıran mühüm komponent kimi qiymətləndirilməlidir.

Açar sözlər: *Miraslan Bəkirlili, "Sürgün" romanı, dialektizmlər, leksik, fonetik, qrammatik xüsusiyyətlər*

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 20.04.2026; qəbul edilib – 19.05.2026

**Linguistic and stylistic features of dialectisms in
Miraslan Bekirli's work "Surgun" (Exile)**

Kubra Guliyeva

Abstract. Dialectisms are words or expressions that bear the features of local colloquial speech. In linguistics, dialectisms play an important role in revealing the antiquity of a language, its roots, and the meanings of words. In literary works, they also function as an important stylistic device, adding depth to realistic depiction, revealing the socio-cultural identity of characters, and creating an ethnographic color. Although the functional-stylistic features of dialectisms have been studied from various perspectives in linguistics, their systematic investigation in samples of modern prose remains an actual issue. It should be noted that in recent times, writers, placing great value on national color and spoken language, widely use local words in their works. In this sense, the work "Surgun" by the writer Miraslan Bekirli, reflecting the theme of emigration, holds a special place. The work highlights the impact of exile experience on individual and collective memory, the preservation of nation-

nal-cultural identity, and the internal psychological development of a person. In this context, the use of dialect elements appears not only as a linguistic phenomenon but also as a stylistic device.

The article examines the linguistic and stylistic features of dialectisms used in Miraslan Bekirli's work "Surgun." The main aim of the research is to analyze the dialect elements used in the work at lexical, phonetic, and grammatical levels, as well as to determine their artistic functions. The article explains, through specific examples, the functions of dialectisms in creating realism, characterizing characters, and enhancing emotional impact. The results of the study show that dialectisms in "Surgun" are not only an ethnographic detail but also a means of expressing the national-cultural identity, internal conflicts, and nostalgic feelings of people living in exile. The use of dialect words in the work goes beyond a mere linguistic phenomenon and reflects the author's artistic thinking. In this sense, dialectisms occupy a central place in the language-stylistic system of the work and should be considered an important component that enhances its artistic and aesthetic value.

Keywords: *Miraslan Bekirli, the novel "Surgun," dialectisms, lexical, phonetic, grammatical features*

Article history: received – 20.04.2026; accepted – 19.05.2026

Giriş / Introduction

Dialektizmlər mühəlli danışiq xüsusiyyətləri daşıyan söz və ya ifadələrdir. Dilçilikdə əgər dialektizmlər dilin qədimliyinin, kökünün, söz köklərinin mənalarının ortaya çıxmasında rol oynayarsa, bədii əsərlərdə də mühüm üslubi vasitə kimi çıxış edərək realist təsvirə dərinlik qazandırır, personajların sosial-mədəni mənsubiyyətini göstərir və etnoqrafik kolorit yaradır. Dilçilikdə dialektizmlərin funksional-üslubi xüsusiyyətləri müxtəlif aspektlərdə öyrənilsə də, müasir nəsr nümunələrində bu sahənin sistemli tədqiqi aktual problem olaraq qalır. Qeyd edək ki, son zamanlar yazılan əsərlərdə yazıçılarımız milli kaloritə, danışiq dilinə yüksək dəyər verdiklərindən əsərlərində də çoxlu mühəlli sözlərdən istifadə edirlər. Bu mənada Miraslan Bəkirlinin "Sürgün" əsəri mühacirət mövzunu əks etdirən əsərlər sırasında xüsusi yer tutur. Əsər sürgün təcrübəsinin fərdi və kollektiv yaddaşa təsirini, milli-mədəni kimliyin mühafizəsi və insanın daxili psixoloji inkişafını əks etdirir. Bu kontekstdə dialekt elementlərinin işlədilməsi təkcə linqvistik hadisə deyil, eyni zamanda üslubi yanaşmadır.

Məqalədə Miraslan Bəkirlinin "Sürgün" əsərində işlənən dialektizmlərin linqvistik və üslubi xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi "Sürgün" əsərində işlədilən dialektizmlərin linqvistik təsnifatını aparmaq, onların funksional yükünü müəyyənləşdirmək və dil vahidlərinin rolunu araşdırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulur: dialektizmləri leksik, fonetik və qrammatik səviyyələrdə təhlil etmək; dialekt elementlərinin bədii funksiyalarını konkret nümunələr əsasında şərh etmək; sürgünün dilə təsirini ortaya çıxarmaq.

Tədqiqatın metodoloji bazasını tarixi, müqayisəli və təsviri metodlar təşkil edir. Əsər Qərbi Azərbaycanın Kalinino (Taşır) bölgəsinin xüsusiyyətlərini əks etdirir və istər Qərbi Azərbaycan, istərsə də Gürcüstan, Qazax, Tovuz, Gəncə, Şəmkir zonası ərazisindəki Azərbaycan şivələri də qərb qrupuna daxil olduğundan dil xüsusiyyətləri müəyyən mənada kəsişir. Bir sıra fərqlər olsa da (fonetika, leksika və s.), danışiq formaları qərb qrupu dialekt və şivələri üçün xarakterikdir.

Əsas hissə / Main part

Leksik dialektizmlərin struktur və semantik xüsusiyyətləri

"Sürgün" əsərində xeyli leksik dialektizmlərə təsadüf edilir. Bunlara, əsasən, məişət leksikası, qohumluq terminləri aiddir. Leksik dia-

lektizmlərin işlədilməsi personajların regional mənsubiyyətini açıqlayır.

Məişət leksikası arasında əsərdən seçdiyimiz mətn-cümlələrə aşağıdakıları göstərmək olar:

– Əsməd ana balalarını **yatacaqda** (yataq) rahatlayandan sonra yenə getdikləri yola baxmaq istədi [Bəkirli:2012, s.23]; – Körpə corabı – **papış idi** [Bəkirli:2012, s.33]; – Əsmər bağlamalardan birini eşələyib gizlətdiyi kişmiş, ərik qurusu, **pəsdil** (qaynadılaraq lavaşana kimi qurudulan meyvə) və xurmanı “qonaqların” qabağına qoydu [Bəkirli:2012, s.34]; – Bu komandirdən mənim gözümlə almır, deyəsən Türkiyədən gələn **əxbarlardan** (Türkiyədən köçürülən ermənilərə deyilir) [Bəkirli: 2012, s.37]; – Məhəmməd **qatmanın** (ip) bir tərəfini qoluna dolayıb var gücü ilə yuxarı dartdı [Bəkirli:2012, s.40]; – İpək **qatmanı** (ip) onun boğazından çıxarandan sonra Əsəd qapını azca aralayır, irəli, geri baxdı [Bəkirli:2012, s.40.]; – Gör nə günə qalmışdı ki, **qaxtağanlar** (görməmiş, acgöz) bizim qız-gəlinə sataşmağa ürək eliyillər [Bəkirli:2012, s.53]; – Burda bir **əmma** (problem, şübhəli məqam) var [Bəkirli:2012, s.53]; – Hüseynqulu xanın yurdunda **gədalər** (səviyyəsiz, alçaq) namussuzluq etməkdən belə çəkinmirlər [Bəkirli:2012, s.53]; – Musa yoldaşlarını oyatmamaq üçün sakitcə qalxıb, **kalafalıqdan** (karxana yeri) aralandı [Bəkirli:2012, s.117]; – Bir naxır yaxşı inəyin ola, burda otarasan, **mənsilini** (məhsul) yığlb-yığışdırmaq olmaz [Bəkirli:2012, s. 120]; – Həmin gün günortaya qədər Sərdar ağa **sürəkçilər** (atları və ya heyvanları sürən, idarə edən adamlar) yığıb, at yarışını təşkil etdi [Bəkirli:2012, s.137]; – **Dəvdək** (qorxacaq) özünsən, bir də istədiyini adamlardı [Bəkirli:2012, s.41]; – Elə bil mən ailəmin başından keçmişəm, ya **türmələrdə** (həbsxana) çürüməyi bəyənirəm [Bəkirli:2012, s.149]; – **Çaq-qallar, kaftarküsdülər** (goreşən, mifik varlıq) çoxalanda belə olur [Bəkirli:2012, s.156]; – Toy xərcini də vermişdi, axmaq kimi **qımdatxanaların** (daşnaqların yerlərdə özəyi) birində dedim pulum var, özümə toy edəcəm, əlimdən aldılar [Bəkirli, 2012, s.171]; – Həsən o biri əli ilə **boğaz şalını** (şərf) açıb onun ağzını bağladı [Bəkirli:2012, s.98]; – Zabit onu **nərdivanın daravasından** (nərdivanın tutunma və ya dayaq hissəsi) qaldırıb dənizə atanda qız onun boyundan yapışdı [Bəkirli:2012, s.201]; – Mən belə düşünürəm ki, biz türklərə çox böyük **təpkilər** (reaksiya, etiraz) var [Bəkirli:2012, s.231]; – Amma **dizinin almasını** (diz qapağı) güllə dağıdıb [Bəkirli:2012, s.240]; – Ancaq

heç vaxt nə qonşuya, nə **yada-yalağa** (yad, kənar adamlar) ziyan vermək, insanları əzab-əziyətə salmaq istəmişik [Bəkirli:2012, s.272]; – Sabah səhər **qənsələrin yanında** (idarə binası) görüşərik [Bəkirli:2012, s.276].

Verilən nümunələrdə diqqəti cəlb edən cəhət mətnlərdə işlənən dialekt sözlərinin mövcud lüğətlərdə yer almamasıdır. Başqa bir xüsusiyyət isə şivələrdə “görməmiş, acgöz” mənası bildirən **qaxtağanlar** sözünün substantivləşmiş sifət olub, **-lar** şəkilçisini qəbul etməklə ismə çevrilməsidir. Yeri gəlmişkən bir məsələni də qeyd edək ki, cümlələrdən birində rast gəldiyimiz **kaftarküsdü** sözü qərb qrupu şivələri üçün xarakterikdir və Qərbi Azərbaycanla yanaşı Qazax, Tovuz bölgələrində də işlənir. Bununla bağlı xalq arasında oyun da vardır [Mikayılov, 2024, s.331]. “Əsatirlər, əfsanə və rəvayətlər” kitabında **kaftarküsdü kaftarkis** formasında verilir [Mikayılov, 2024, s.245].

Kaftarküsdü sözü ilə bağlı İrfan Poladın maraqlı yazısı vardır. Burada müəllif qədim türk dilində siçanın **küskü** adlandırıldığını qeyd edərək yazır: “Məlum olduğu kimi, “12 heyvanlı türk təqvimi” – başqa adla “köhnə türk təqvimi” – illərindən biri də **siçan (siçan)** və ya qədim türkcədəki adı ilə **küskü (küsgü, küski)** ilidir. Türk dünyasında bu gün də “siçan” mənasında işlədilən **küskü** sözü, xüsusilə Şine Usu abidələri və Turfan uyğurlarından qalan yazılı mənbələrdə də qeyd olunmuşdur [Polat:2019, s.401]. Yaşar Kalafatın qeyd etdiyinə görə, Kars bölgəsində **kaftarküskü** kimi tanınan varlıq yeni ölmüş insanları narahat edən, qəbiristanlıq ətrafında yaşayan, gecə görünən və rast gəldiyi insanlara zərər verən, həmçinin forma dəyişdirə bilən fəvqəltəbii bir varlıqdır [Kalafat:1998, s.51].

İran və Qafqaz bölgələrində **kaftar-janavar, kaftar-kari, kus-kaftar** və **kas-kaftar** adı ilə müxtəlif fəvqəltəbii varlıqlar qeydə alınmışdır. Buna görə, Şimali Qafqazda yaşayan Tabasaran xalqı **kaftar-janavar** adlı fəvqəltəbii bir varlığa inanır və onu **qurd-adam** (canavar adam) kimi təsəvvür edirlər. Dağıstanda yaşayan laklar **kaftar-kari**, tabasaranlılar, ləzgilər və tutullar isə **kus-kaftar** və **kas-kaftar** varlığını qəbul edirlər.

Məlum olduğu kimi, Türkiyə ərazisindəki folklor mətnlərində **kaftarküslə** bağlı qeydlər

çoxdur. Konya, Adıyaman, Tokat, Xatay, Malatya, Ağrı və digər bölgələrdə belə bir varlığın olması haqqında inanclar mövcuddur [Polat:2019, s.401-408].

İ.Polat məqaləsində İslam dünyasının ilk beynəlxalq salnaməçisi kimi tanınan XIV əsrdə yaşamış İbn-i Battutanın səyahətnamələrində **kaftarküsdüdən** bəhs olunduğunu yazır [Polat:2019, s. 403]. Qohumluq terminləri arasında əsərdə “qardaş arvadı” mənasında *yengə* və “qohum” mənasında *simsar* sözünə təsadüf edirik ki, bu sözlərin hər ikisi əksər dialekt və şivələrimiz üçün də xarakterikdir:

– *Yengəm, yüz silahlı kişinin eliyə bilmədiyini sən elədin* [Bəkirli:2012, s.189]; – *Bu arada uzun müddət haqq-salamları olan, simsar adamlardan biri – Bəkir bəy Ələsgərin qızı Qızıyərə elçi düşdü* [Bəkirli:2012, s.227] [ADDL:2007, s.548, 418].

Bu leksik vahidlər təkcə qohumluq münasibətlərini ifadə etmir, həm də ailə daxili münasibətlərin nüanslarını açıqlayır.

Yengə termini dilimizdə nikah qohumluğu bildirən termin kimi dialekt və şivələrimizin əksəriyyətində “qardaş arvadı” mənasında işlənir [ADDL:2007, s.548]. Abşeron şivələrində isə sadəcə “toy günü gəlini müşayiət edən qadın” mənası bildirir [Quliyeva:2025, s.507].

Yengə sözü Azərbaycan toylarında və bəzi digər türk xalqlarının ənənələrində xüsusi rolu olan qadını ifadə edir. *Yengə* adətən gəlinin yaxın qohumlarından biri, ən çox da qardaşının həyat yoldaşı olur [<https://izahlar.com/yenge-nedir/> 22.04.2026]. *Yengə* başqırd [<https://glosbe.com/ba/ru/еңгә>, 22.04.2026], uyğur [<https://en.wiktionary.org/wiki/يەڭگە>,] qazax [<https://sozdik.kz/ru/dictionary/translate/kk/ru/жеңге/> və qırğız dillərində [<https://ru.wiktionary.org/wiki/жеңе>, 22.04.2026], qədim türk abidələrinin dilində [Rəcəbli:2010; s.488], Mahmud Kaşğari “Divan”ında [Kaşğarlı:1986, s.773], müasir türk dilində [Türkçe Sözlük:2005, s.2164] də şivələrimizdə olduğu kimi “qardaş arvadı” mənasında işlənir. “Divan”da söz *yengge* formasında qeyd olunmuşdur.

Afrikanın Syerra-Leone ərazisində Niger-Konqo ailəsinə aid olan Mende dilində *yengə* sözü “çalışqan qadın” mənasında [<https://www.randomnames.com/boyna->

[mes/yenge](https://jlearn.net/dictionary/) 2.05.2026] işlənir. Yapon dilində isə *enka* “qohum ailə, qohum” mənalarındadır [<https://jlearn.net/dictionary/> 縁家 02.05.2026].

Simsar sözü Azərbaycan dilinin Cəlilabad, Gəncə, Goranboy, Göyçay, Kəlbəcər, Kürdəmir, Qazax, Qəbələ, Quba, Mingəçevir, Salyan, Şəki, Zaqatala şivələrində “qohum” mənasında qeydə alınmışdır [ADDL:2007, s.438]. Bu söz fars və urdu dillərində “vasitəçi, dəlil” kimi mənalarda işlənir [https://classical_arabic_persian.en-academic.com/12684/simsar, 02.05.2026]. Türk dilində lüğətlərdə də eyni mənələrdədir və fars dilindən alındığı qeyd olunur [Türkçe sözlük:2005, s.1770]. Söz ərəb dilində *simsar*, rumın silində *samsal*, italyan dilində *sensal* [https://turkish_russian.academic.ru/29563/simsar, 02.05.2026], fransız dilində *sansal* [<https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/sansal>, 02.05.2026] kimi türkçə lüğətlərdə göstərilən mənələrdə işlənir.

Fonetik dialektizmlər. Bu qəbildən dialektizmlərə əsərdə o qədər də çox təsadüf olunmur. Fonetik dialektizmlər “Sürgün” əsərində vokal və konsonant sisteminin regional variantlılığını əks etdirir. Bu kateqoriya əsərdə əsasən sait və samit dəyişmələri ilə təmsil olunur. Bu tip fonetik dəyişmələr təkcə dialektoloji fakt deyil, həm də sosial qrupa mənsubiyyətin qrammatik və ya semantik funksiyasını ifadə edən dil vahidi kimi çıxış edir. Mətnin dialoq hissələrində bu variantlar obrazların təhsil səviyyəsini, yaşayış məkanını və sosial statusunu dolayı yolla ifadə edir. Aşağıda verilən nümunələr əsərdə işlənən fonetik dəyişiklikləri əks etdirən dialektizmlərdir: – *Nayrahat eylədim ki, gəl onu bildiyimiz kimi rahatlayaq* [Bəkirli:2012, s.28.]; – *Bir az gedək, ya qayalıq, ya da bir dalday* (gizli yer, sığınacaq) *yer, ya da də-rə olsa, dayanırıq* [Bəkirli:2012, s.115]; – *De-diklərim sözləri istər vəsiyyət kimi qəbul edin, istər nəsiyyət kimi* [Bəkirli:2012, s.80].

Birinci və ikinci nümunədə səs atırımı hadisəsi nəzərə çarpır. -y approksimantının (yarımsamitinin) danışq əsnasında sözə əlavə edildiyi görünür ki, bu qərb qrupu şivələri üçün xarakterikdir [Şirəliyev:1962, s.7].

Üçüncü nümunədə isə həm səs dəyişməsi, həm də səs artımı müşahidə olunur: *nəsihət* sözü şivənin xüsusiyyətinə görə *vəsiyyət* sözü ilə

uzlaşaraq *nəsiyyət* formasında tələffüz olunur. Bu forma Bakı dialektində və Abşeron şivələrində də müşahidə olunur. Məsələn: – *Süzə vəsiyyətim udu ki, mehriban olun, tüşmana vac vermiyün* (B.). – *Nəsiyyətdərim qulağuvuzda sırğa olsun* (N.). Əsərdə *İbrahim* şəxs adında yanaşı yerdəyişmə hadisəsi nəticəsində sözün tərkibindəki *-br-* samitləri yer dəyişdirərək *-rv-* şəklinə düşmüş, nəticədə *İbrahim* > *İrvaham* kimi tələffüz olunmuşdur [Şirəliyev, 1962, s.118]. – *Səttaroglu Musa gedən dəstənin əvəlinə əlisilahlı iki bəfər – kirvəsi Sədonu, bir də Əliqulu oğlu İrvahamı qoymuşdu* [Bəkirli: 2012, s.2].

b>v fonetik dəyişikliyinə – yerdəyişmə hadisəsinə Ağdaş, Göyçay, Ucar, Zərdab [Vəliyev:2005, s.217], Naxçıvan bölgəsi [Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri:1962, s. 67], Lerik [Binnətova:2007, s.50], Yardımlı şivələrində [Məmmədov:2007, s.48], Təbriz dialektində [Məmmədli:2008, s. 68], Muğan qrupu şivələrində və s. təsadüf olunmaqdadır [Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri:1955: s.118]. Bu cür fonetik variantlar obrazların daxili monoloqundan çox dialoqlarda və ya düşüncələrin ləksik vahid kimi formalaşmasında özünü göstərir ki, bu da nitqin təbiilik dərəcəsini artırır.

Qrammatik dialektizmlərin morfolojik forma və xüsusiyyətləri. “Sürgün” əsərində yazıçı obrazların zəngin dil kaloritini əks etdirmək üçün müxtəlif söz qruplarından, nitq hissələrindən istifadə etmişdir. Bu mənada burada müəyyən qədər isim, sifət, say, əvəzlilik və feillərə rast gəlirik. Say və əvəzliliklərin sayı çox olmasa da, sifət və feillərin işləndiyi cümlələr kifayət qədərdir. Bunları nitq hissələrinə görə ayırmaq zənnimizcə, məqsədəuyğun sayıla bilər.

İsmlər: Əsərdə xarakterik cəhətlərdən biri ikinci şəxsin təkində yiyəlik hal şəkilçisi *n* samitinin *y* səsinə çevrilməsidir:

– *Sən öz əcaliyn dalınca gəlibəsən, onsuz da səni öldürəcəm* [Bəkirli:2012, s.39]. – *Bizi balalarıyın başna fırlat, ağa* [Bəkirli:2012, s.53].

M.Şirəliyev bu xüsusiyyətin Qazax, eləcə də qərb qrupu şivələri üçün xarakterik olduğunu yazır [Şirəliyev:1962, s.4]. Əslində bu forma Naxçıvanın Kotam kənd şivəsində [Quliyeva:2025, s.166], Ağdaş, Göyçay, Ucar, Zərdab

[Vəliyev:2005, s.230-231], bir sıra Qarabağ şivələrində də müşahidə olunur.

Sifətlər: Ümumilikdə əsərdə sifətlər çoxluq təşkil etmədiyindən onları quruluşca, mənaca növlərinə ayırmadan sadəcə əsərdəki nümunələri təqdim edirik, lakin yeri gəldikcə müəyyən xüsusiyyətlər haqqında məlumat veriləcəkdir. Əsərdə sadə, düzəltmə və mürəkkəb sifətlər işlənmişdir. Burada “zəif” mənasında *zayfa*, “gizli yer, sığınacaq” mənasında *dalday* sözünə rastlanmışdır:

– *Bir az gedək, ya qayalıq, ya da bir dalday* yer, ya da dərə olsa, dayanarlıq [Bəkirli:2012, s. 115]. – *Zayfa qadın qonaq qabağına çıxacaq?* [Bəkirli:2012, s.247].

Əsərdə mürəkkəb sifət olaraq yalnız iki ismin birləşməsindən düzəlmiş “dünyagörmüş, həyat təcrübəsi olan şəxs” mənasında işlənən *yoloğlu* sözünə təsadüf olunur:

– *Səttaroglu da yoloğlu adamdı* [Bəkirli:2012, s.132].

Bu sözə bir sıra digər dialekt və şivələrində *yolayovuq*, Abşeron şivələrində isə *yolayoyuğ* formasında “başə düşən, anlayan, tez yola gələn adam” mənasında rast gəlirik. Eyni yazılış tərzilə qərb qrupu elementi kimi lüğətlərdə yalnız Tovuz şivələrində “ağıllı” mənasında qeydə alınmışdır [ADDL:2007, s.551]. Mürəkkəb sifətlərin bu şəkildə əmələ gəlməsinə Çənbatək və Karvansaray şivələrində də rast gəlirik [Kərimov:2004, s.134-135]. Sifətin çoxaltma dərəcəsinə aid əsərdə *sopsoyuq* sözünü nümunə göstərmək olar:

– *Aşıq gah şaxtaya düşüb, buza dönüb, sopsoyuq nəfəsi ilə daladı qulaq asanları, gah bahar tərəvəti olub yaz havası gətirdi, gah uca zirvələrə qalxıb qartal məğrurluğunu yaşatdı, gah da həsrət çələngini dinləyənlərin boynuna biçib, göynətdi onları* [Bəkirli:2012, s.135].

Sifətin çoxaltma dərəcəsinin sintetik yolla düzəldilməsi bütün dialekt və şivələr üçün xarakterikdir [Quliyeva:2025, s.116; Binnətova:2007, s.67, Məmmədov:2007, s. 64].

Əvəzlilik: Əsərdə əvəzliliklər çox işlənsə də maraq doğuran *sizi* əvəzliyinin işlənmə formasıdır. Belə ki, burada yiyəlik halı ifadə edən *siz* əvəzliyi təsirlik halda işlənmişdir:

– *Sizi* (sizin) kimi bir hörmətli adam göndərib təkliflərini, məsləhətini eləmədi ki, mən

də deyim ki, rusxat verin bir az fikirləşim, qərarımı verim [Bəkirli:2012, s.143].

Bunu *sizin* əvəzliyinin *kimi* qoşması ilə işlənərkən kar samit *k*-nin təsiri nəticəsində cingilti samitin düşməsi ilə də bağlamaq olar. Çünki danışq dili – aktiv dil konkretliyi tələb edir.

Bu formanın şivələrin əksəriyyətində xalqın danışığı üçün xarakterik cəhət olduğunu da söyləmək olar. Bundan əlavə romanda gedən başqa bir cümlə də diqqəti çəkir:

– *Əsmər ana oğlundan razı idi və ondan qürur duyurdu* [Bəkirli:2012, s.90] cümləsində də *o* əvəzliyinin *ilə* qoşması ilə işlənməsi gərəkdiyi halda *-dan* çıxışlıq hal şəkilçisi ilə birlikdə işlənməsi xalqın dilinin imkanlarının genişliyinə dəlalət edir.

İzah etdiyimiz bu qrammatik xüsusiyyətlər bilavasitə dialektizm sayılmasa da, dialektə xas xüsusiyyətlər olduğu üçün maraq doğurmaya bilmir.

Feillər: Şəxsin, əşyanın işini, hərəkətini, hal-vəziyyətini bildirən söz qrupu olan feil zəngin kateqoriyalar sisteminə malikdir və bu cəhətdən heç bir nitq hissəsini onunla müqayisə etmək olmaz [Kazımov:2017, s.150]. Ədəbi dildən fərqli olaraq şivələrdə feillərin sayı daha çoxdur desək, səhv etmərik. Ancaq bunu bir əsərə, bir romana yerləşdirmək təbii ki, mümkün deyil. Lakin “Sürgün” romanının araşdırılmasında qarşımıza çıxan dialekt sözləri arasında ən çox feillərə rastlandığını da qeyd etməliyik. Ədəbi dildə olduğu kimi, şivələrdə də feillər quruluşu baxımından sadə, düzəltmə və mürəkkəb olmaqla üç yerə ayrılır. Aşağıdakı nümunələrdə bunu müşahidə edirik:

Sadə feillər: – *Onlar da kinayə ilə bəyə baxıb, iriş+dilər* (istehza, kinayə ilə gülmək) [Bəkirli:2012, s.74]; – *Mən onunla bıçaqla danışacaqşım, dostumuzu yort+acaqdım* (bıçağı qarnına soxmaq, bıçaqlamaq) [Bəkirli:2012, s.107]; – *Gedək, – dedi. – amma dəvdə+mə* (qora-qorxa yerimək), *bir az ehtiyatla yeri* [Bəkirli:2012, s.141]; – *Məni yanı+dılar ki, özünü də, ailəni də, nəslini də qlracağıq* [Bəkirli:2012, s.151]; – *Bəli, mənim babalarımı da Sovet hökuməti təzə qurulan vaxt qırıb, bir az keçəndən sonra da qalanlarını sür+üblər* (sürgün etmək) [Bəkirli:2012, s.177].

Düzəltmə feillər: – *Artıq vaqonların qapıları bağlanmışdı, çünki açıq qapıdan şaxta quduz kimi içəri tap+in+ir, insanları dalam-dalam dalayırdı* [Bəkirli:2012, s.34]; – *Arxadan Musaya oxşatdı, fikirləşdi ki, birdən başqa adam olar, yaşma (q)+n+du* (örtünmək, bürünmək) [Bəkirli:2012, s.42]; – *Abbqasqulu bəy Eyyub ağaya ismar+ıc eləmişdi ki, orda cəngavər igidlərindən birii irəli çıxıb, mərd, qorxmaz oğullarından dəstə düzəldib, tezliklə mənim yanıma gəlsin* [Bəkirli:2012, s.68]; – *Əksinə, olanları geri qaytarıb, çöz+aləmək* (açmaq, çözmək) *lazımdır ki, balalarımız, bizdən sonra gələnlər o səhvi etməsinlər* [Bəkirli:2012, s.95]; – *Bəkir ağa hər şeyə nəzarət edər, hər kəsə tapşırıqlarını verər, yeri gələndə yarıtmaz adamı danlayar, tap+in+ərdi* (acıqlanmaq) [Bəkirli:2012, s.177]; – *Sağ ol, qardaş, borcunuzdu ki, bir-birimizə kömək olaq, söyke+k olaq* (dayaq olmaq) [Bəkirli:2012, s.196]. – *Körpə əvvəl döşümü ağzına alıb, sortuq+ladı* (əmmək) [Bəkirli:2012, s.204]; – *İçəri az-çox tapi+yən+dən* (qurmaq) *sonra yerə küləş-saman döşədilər* [Bəkirli:2012, s.218]; – *Gözləri yaxşı görmürdü deyə, çəliyini götürüb, ona mətəris+lən+di* (söykənmək) [Bəkirli:2012, s.279].

Mürəkkəb feillər: – *Gətirib burada ya it+urvat eliyəcəklər* (hörmətsiz ermək) *ya da orda öldürtdürəcəklər* [Bəkirli:2012, s. 151]; *Gözləyirdilər ki, dayanacaqların birində onu bir yön eləsinlər* (bir şeyi yoluna qoymaq, qaydaya salmaq) [Bəkirli:2012, s.28]; – *Bilirdim ki, itlər sənin kürlüyünü eliyir* (şıltlıq etmək) [Bəkirli:2012, s.165]; – *Mənzil başına çatandan sonra çox güman ki, hərəni bir tərəfə pələsəng edəcəkdilər* (dağıtmaq) [Bəkirli:2012, s.211].

Əsərdə felin bacarıq aspektinin inkarı ilə bağlı rast gəldiyimiz:

– *Kor olum məni, sənin əmanətini saxlayammadım, qoruyammadım* [Bəkirli:2012, s.35] cümləsində işlənən *saxlayammadım, qoruyammadım* formaları Azərbaycan dili dialekt və şivəsinin əksəriyyəti üçün xarakterikdir. Qərb qrupu şivələrindən başqa Lerik, Naxçıvan, Ağdaş, Göyçay, Ucar, Zərdab şivələrində də qeydə alınmışdır.

Zaman formalarından yalnız qəti gələcək zamanın ifadəsində dialekt xüsusiyyəti müşahidə olunur. Belə ki, gələcək zaman forması -

acaq / *-əcək* əvəzinə *-ac* / *-ec* şəkilçisi ilə ifadə olunur:

– *Bir bəhanə tap+ac+am, amma hələ yox* [Bəkirli:2012, s.39]; – *Yox səndən sonra onun yanına ged+əc+əm* [Bəkirli:2012, s.231].

Qəti gələcək zamanın ixtisar variantları Azərbaycan dilinin Naxçıvan [Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələriAzərbaycan:1962, s.125] Şəki [İslamov:5; s.126], Muğan [Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri:1955, s.17], Zaqatala-Qax [Şirəliyev:1962, s.243] şivələrində də təsadüf olunur.

“Sürgün” romanında müəllif miqdar anlayışı, başqa sözlə miqdar zərfi kimi “bir az” mənası ifadə edən *bir hoyru* kəliməsini işlədir:

– *Bir hoyru yatın, gözünüzün odunu alın, sonra danışarıq* [Bəkirli:2012, s.149].

Bu söz *bir ho:r* formasında Nuxa dialektində, Ağdaş, Göyçay, Ucar, Zərdab [İslamov:1968, s.294], *bir hor* formasında Abşeron şivələrində [Quliyeva:2025; s.225] müşahidə olunur.

Ftazeoloji birləşmələr: Azərbaycan dili frazeoloji vahidlərlə zəngindir. Dilimizin bütün dialekt və şivələrində fərqli və səciyyəvi frazeoloji vahidlərə rast gəlmək olar. Zəngin ləksik bazaya sahib qərb qrupu şivələri haqqında da bunu söyləyə bilərik.

Xalqın dil yaddaşı təbii ki, bir deyil, yüz kitaba belə sığdırıla bilməz. Çünki xalqın dili

dəryadır. O dəryadan tək-tək incilərin belə toplanması dialektogiya, başda isə dilçilik üçün əhəmiyyətlidir. Bu mənada Miraslan Bəkirlinin “Sürgün” əsərini də yüksək dəyərləndirmək gərəkir. Əsərdən biz müəyyən şivələrimiz üçün də xarakterik olan frazeoloji birləşmələrin işləndiyi aşağıdakı cümlələri seçmişik:

– *Qurban olum, ay Əsmər, dilini fatağat saxla* (susmaq, dilini saxlamaq, danışmamaq), – *qadınlardan kimsə dilləndi*. [Bəkirli:2012, s.21]; – *Bu komandirdən mənim gözüm almır* (gözü su işməmək), *deyəsən Türkiyədən gələn əxbarlardandı* (Türkiyədən köçürülən ermənilər deyilir [Bəkirli:2012, s.37]; – *Pişim-pişimlə rəftar eləməsək* (yumşaq rəftar etmək), *elə bu da bizim axırımıza çıxma bilər* [Bəkirli:2012, s.38]; – *Əsmər ana oğlundan razı idi və ondan qürur duyurdu* [Bəkirli:2012, s.90]; – *Paza keçmişik* (çətin və çıxılmaz vəziyyət), *bolşevik pazına* [Bəkirli:2012, s.13]; – *İraq olsun, bir şey olsa, ömrümün axırına kimi onun zülmünü, ezrafını çəkərim* (əziyyətini çəkmək) [Bəkirli:2012, s.132]; – *Bax, beləcə bizi yurd-yuvalarımızda öz qanımıza qəltan eliyirlər, ya da perik salırlar* (dağıtmaq, nizamı pozmaq) [Bəkirli:2012, s.163]; – *İri taxtın üstündə dörd+bar-daşdan oturub* (bardaş qurub oturmaq, ayaqlarını çarpazlaşdırıb oturmaq) *mütəkkəyə söykənməmişdi* [Bəkirli:2012, s. 259].

Nəticə / Conclusion

Dialektizmlər “Sürgün” əsərində personajların nitq xüsusiyyətlərini, onların sosial statusunu, təhsil səviyyəsini, yaş kateqoriyasını, psixoloji tipini açıqlayır. “Sürgün” əsərində yaşlı nəsil nümayəndələrinin nitqi dialekt elementləri ilə zəngindir ki, bu da onların ənənəvi dəyərlərə bağlılığını göstərir. Cavan nəsil isə daha çox ədəbi dil leksikasından istifadə edir ki, bu da asimilyasiya təhlükəsinin göstəricisidir. Sürgün şəraitində dialekt elementlərinin saxlanması və ya itirilməsi milli-mədəni kimliyin qorunması problemi ilə bilavasitə əlaqəlidir. Məhz sürgün kontekstində dialektizmlər nostaljik hissiyyatların əsas daşıyıcısına çevrilir. Vətən torpağının adı çəkiləndə, xatirələr canlananda, keçmişə qayıdış arzusu ifadə olunan epizodlarda dialekt leksikasının istifadəsi intensivləşir. Personajların düşüncələri, xatirələri, arzuları dialekt ele-

mentləri ilə rənglənir ki, bu da onların şüuraltı səviyyədə doğma dillə, doğma mühitlə əlaqəsinin qorunduğunu göstərir. Miraslan Bəkirlinin “Sürgün” əsərində dialektizmlərin linqvistik və üslubi xüsusiyyətlərinin kompleks təhlili aşağıdakı nəticələrin formalaşdırılmasına imkan verir: Dialektizmlər əsərdə üç əsas səviyyədə – leksik, fonetik və qrammatik – sistemli şəkildə təmsil olunur.

Leksik dialektizmlər məişət leksikası, qohumluq terminləri ilə zəngindir. Fonetik dialektizmlər vokal və konsonant dəyişmələri ilə təmsil olunur.

Qrammatik dialektizmlər morfoloji şəkilçilərin variantlılığını göstərir. Bu mənada dialektizmlər əsərin bədii-estetik dəyərini artıran mühüm komponent kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat / References

1. *Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti*. (2007). Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı.
2. *Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri*. (1955). Bakı: Elm.
3. Bəkirli M. (2018). *Sürgün*. Bakı: Qanun nəşriyyatı.
4. Binnətova G. (2007). *Azərbaycan dilinin Lerik rayonu şivələri*. Bakı: Nurlan.
5. İslamov M. (1968). *Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
6. Quliyeva K. (2025). *Azərbaycan dilinin Naxçıvan şivələrində adlar*. Bakı: Elm və təhsil.
7. Quliyeva K. (2025). *Azərbaycan dilinin şimal-şərqi Abşeron şivələrinin lüğəti*. Bakı: Elm və təhsil.
8. Kalafat Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri: Dinî Folklorik Tabakalaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
9. Kaşğari M. (1986). *Divanü Lüğat-it Türk Dizini*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basınevi.
10. Kazımov Q. (2017). *Müasir Azərbaycan dili (Morfologiya)*. Bakı: Elm və təhsil.
11. Kərimov Ş. (2004). *Azərbaycan dilinin Çənbərək və Karvansaray şivələri*. Bakı: Nurlan.
12. Məmmədli M. (2008). *Azərbaycan dilinin Təbriz dialekti*. Bakı: Zərdabi LTD MMC Nəşriyyat-Poliqrafiya Müəssisəsi.
13. Məmmədov Ş. (2007). *Azərbaycan dilinin Yardımlı şivələri*. Bakı: Təhsil.
14. Mikayılov Ş. (2024). *Fəlsəfə*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəşriyyatı.
15. *Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri*. (1962). Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
16. Polat İ. (2019). "Anlatılardan seyahatnamelere olağanüstü bir varlık: keftar ya da kaftarküski" / *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, №19.
17. Rəcəbli Ə. (2010). *Qədim türk yazısı abidələri*. IV cild. Bakı: Elm və təhsil.
18. Şirəliyev M. (1943). *Azərbaycan dialektologiyası*. II hissə: *Qazax dialekti haqqında ümumi obzor*. Bakı: ADU.
19. Şirəliyev M. (1962). *Azərbaycan dialektologiyasının əsasları*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Tədris Pedaqoji Ədəbiyyatı Nəşriyyatı.
20. *Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi, 2164 s.
21. Vəliyev A. (2005). *Azərbaycan dilinin keçid şivələri*. Bakı: Elm.
22. <https://izahlar.com/yenge-nedir/>
23. <https://glosbe.com/ba/ru/еңге>
24. <https://en.wiktionary.org/wiki/يەڭگە>
25. Qazax dili: <https://sozdik.kz/ru/dictionary/translate/kk/ru/жеңге/>
26. <https://ru.wiktionary.org/wiki/жеңе>
27. <https://www.randomnames.com/boynames/yenge>
28. <https://jlearn.net/dictionary/縁家>
29. https://classical_arabic_persian.en-academic.com/12684/simsar
30. https://turkish_russian.academic.ru/29563/simsar
31. <https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/sansal>